

ELMÉLETILEG

Szabó Orsolya Edit

*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola
orsolyaedit@gmail.com*

A DIGITÁLIS TÉRBE ÁTKERÜLŐ KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÁTADÁS: A KOLLEKTÍV ÉLETTŐL AZ EGYÉNI LÉT FELE

10.56233/SZABADPIAC.2023.1.4

Bevezetés

Dolgozatomban a generációk közötti áthagyományozás történeti változásait járom körbe, valamint a kibővülő tanári szerep bemutatásán és értékelésén keresztül vizsgálom meg a digitális térbe átkerülő kulturális örökség átadást, kitérve az ehhez kapcsolható legaktuálisabb problémákra, úgymint az újfajta információfeldolgozási stratégiák megjelenése, valamint a digitális bevándorlók és bennszülöttek közötti különbségek.

„A kulturális örökség fogalma nyitott és folytonosan változó” (idézi Wessely, 2005: 19.) olvasható az *UNESCO* főigazgatójának, az emberiség kulturális és természeti öröksége védelméről szóló egyezmény 30. évfordulójára írt levelében. A kulturális örökség meghatározása, terjedelmének és minőségének megállapítása közel megoldhatatlan feladatnak bizonyul. Wessely Anna *A kulturális örökség fogalmának változásai* című tanulmányában körbejárja és kiterjeszti a fogalmat, végül a minket megelőző generációk hagyatékának egy részhalmozaként határozza meg azt. „A hagyaték és az örökség értelmezésében a leglényegesebb különbségek a közösség nagyságától függenek, amely lehet család, nemzetség, törzs, nemzet, etnikai vagy kultikus közösség, politikai osztály vagy foglalkozási csoport, sőt az *UNESCO* értelmezésében az egész emberiség.” (Wessely, 2005: 20.) Tehát a család, a kisebb csoportok hagyatékától – mely a tárgyak mellett nyelveket, ideákat, szokásokat, rituálékat, hangokat és ritmusokat is magába foglalhat – haladunk a nagyobb, és önmagukban is differenciálódott csoportok előzetesen szelektált öröksége felé. Az ezredfordulón az *UNESCO* kidolgozta és rögzítette, a tárgyi örökség mellett, a szellemi kulturális örökség fogalmát, amely az eltűnőben lévő társadalmi gyakorlatok és hagyományok védelmét szolgálja.

Az emberi együttélést, annak változó szabályait, motivációt, a családmodell módosulását tanúságos lehet közelebbről megvizsgálni, ugyanis a generációk közötti áthagyományozás és a hagyatéki érték felbecsülésének is első állomása a család.

Érdemes végigkövetni, hogyan alakult át a szellemi örökség átadásának folyamata, amely a család szoros egységéből az intézményesült oktatás keretein belülre, majd ezt követően a média uralma alá került.

**A generációk közötti áthagyományozás történeti változásai
– A család és az intézményesült nevelés szerepe ókortól a
modernkorig**

Számos tudományos diskurzus zajlik az átalakuló rendszerekről, modern világunk digitalizációjáról, globalizációról, amelyek igyekeznek átfogó képet kialakítani arról, hogy mi is történik magával a 21. századi társadalommal. Azonban, ha meg akarjuk érteni jelenkorunk nagy társadalmi és kulturális változásait, és szeretnénk megismerni társadalmunk összetevőit és határait, akkor mindenekelőtt a tradíciókat kell vizsgálnunk.

Az antik világban a családi nevelés kora Kr.e. 8. századtól a 4. századig tartott. A kultúra átadása ebben, az elsődleges szocializációs közegben történt. Ekkor a család egy teljesen zárt egység, amelyben az apa korlátlan hatalma és az anya megkérdőjelezhetetlen tisztelete garantálta a belső stabilitást. Az ókori Rómában – a gyermek első éveiben – legfőképpen az édesanya feladata a hagyományok, szokások, vallási rítusok és a viselkedési normák átadása. Majd 7 éves korától az apa veszi át a gyermek nevelésének irányítását, ő tanítja ugyanis az írást, olvasást, számolást, törvényeket és az alap harcászati ismereteket is. Míg a lányok nevelése kizárólag családi keretek között történt, addig a fiúk képzése – a nagykorúság elérése után – a katonaságban folytatódott.

„Amikor az írástudás olyan szinten válik általános társadalmi elvárássá, hogy nem csupán egy szűk írónoki réteget kezd érinteni, hanem valamennyi, legalábbis a közösség életében aktívan részt venni kívánó család gyermekeit. Ekkor válik szükségessé, hogy a kulturális generációváltást és a speciális, már nem a hagyományos anyai és apai szerepből, s annak természetes továbbadásából fakadó feladatot maga a közösség oldja meg, szakembereket alkalmazva arra. Az ókori keleti társadalmak kezdeményei után európai kultúrkörünkben erre a klasszikus görög világban, a Kr.e. 4-5. század fordulóján kerül sor.” (Gloviczki, 2015: 85)

Az intézményes nevelés kialakulása Kr.e. 4. századra tehető, de kezdeti formái szinte egyidősek az ókori civilizációk kialakulásával. A szülők mellett megjelenik a professzionális nevelő, a pedagógus, akinek óriási szerepe lesz a szellemi örökség átadásában. Munkájával biztosítja a társadalmi tudás áthagyományozását, valamint a fiatal generáció folyamatos előrehaladását. Az intézményes nevelésben dolgozó pedagógusok vállalt célja a hatékony ismeretátadás és az egyéni érvényesülés biztosítása, azonban az iskola felállításának rejtett szándéka a tradícióőrzés, és ezáltal a gazdasági és politikai stabilizáció megtartása volt. A kultúra intézményrendszerei kiépülnek és elkezdenek differenciálódni. Bár Róma leigázta ugyan Görögországot, de a görög kultúra mégis meghódította Rómát. Így tehát a görög műveltségnek jelentős szerepe van az európai kultúra megalapozásában. Az antikvitás nagy pedagógusai és politikusai felismerték, hogy a nevelés közügy, társadalmi és politikai hatalom. „Az antik Róma politikusai tudatosan hoztak létre levéltárakat, könyvtárakat és múzeumokat, amelyek garantálták a múlt és az élő örökség megmaradását akkor is, ha annak esetleg szóban és tettekben történő átadási folyamatában zavar állna be. [...] A kulturális örökség jelentős részét gyűjteményekben halmozta fel és őrzi az emberiség. [...] Létrejöttük az írás kialakulásához hasonlóan az emberek azon természetes igényéből származik, hogy a közösség emlékezete fennmaradjon, az új generációk megismerhessék az elődök tapasztalatát, vagyis a történelmet.” (Monok, 2005: 10.)

ELMÉLETILEG

Egészen a 17. századig a házasság és abból létrejövő család elsősorban termelői csoportként funkcionál, közössége teljes mértékben a családi vállalkozásra épül. A termelő és újratermelő munka közötti megosztás a legfontosabb ösztönzője az együttélésnek, tekintet nélkül a szubjektív érzésekre. A férfinak szüksége van a nőre az utód felneveléséhez, a nőnek pedig szüksége van a férfiről a termeléshez. A közszolgáltatások előtti világban a legtöbb dolog tehát a család szintjén zajlott.

„Korábban a rétegzett társadalom rendi tagozódásán túl a kommunikáció stabil hierarchiáját biztosította a vallásos világképben kifejeződő egységes világlátás is. [...] Istennek tetsző vagy nem tetsző megkülönböztetés.” (Luhmann, idézi Bognár, 2015: 22) Az uralkodó elit az egyház nevében szabályozta az élet minden területét pl.: a szülőnek hogyan kell beszélni a gyerekekkel, a férj mit tehet asszonyával. Az emberek könnyen hozták meg „nagy” döntéseiket, hiszen azt kellett tenniük, amit a szüleik tettek annak idején, és amit Isten is jó szemmel néz. Engedelmességükért és hűségükért cserébe viszont megkapták az állandóság és tartozni valahová érzését, valamint egy szilárd identitástudatot. Ugyan kevés szabadsággal rendelkezett a korabeli ember, de sohasem volt egyedül.

Idővel a polgárság elkezdte kivonni magát a társadalmi szakralitás viszonyrendszeréből és saját gazdasági potenciálja alapján kezdi el definiálni magát. Ennek következményeként Isten központi szerepét az ember veszi át, a szakralitást megjelenítő struktúra meggyengül és a társadalmi kommunikáció kimozdul az egysíkúságból. Az emberek óriási szabadságot kaptak, de egyúttal megtapasztalták a magányos létezés fogalmát. A premodern kori állam, funkcionálisan differenciált társadalommá vált, amelynek következményeként teljesen átalakultak az évszázados együttélés szabályai, valamint a személyes emberi viszonyok is. A 18-19. században az emberek már nem termelési közösség tagjaként definiálják magukat, hanem individuálisan vesznek részt a termelésben (alkalmazottként, munkavállalóként). Ezzel egy időben az állam kiszélesíti beavatkozási jogkörét, az oktatás intézményesül, ezáltal a család korábbi egysége megszűnik. A modern társadalomban létrejön a polgári magánautonómia és a gazdasági átalakulás eredményeként az új család. Ebben a modellben ugyan a tagok gazdasági tevékenységen kívül is gondoskodnak egymásról (pl.: ifjúkori szocializáció, öregkori ellátás), azonban a család a legtöbb kultúrában elveszti a korábbi – nevelés, védelem, gondviselés, irányítás – alapvető tradícióit és orientációs funkcióit.

Itt meg kell említenünk a zsidóságot, ahol a modern kor végéig kiemelt jelentőségűnek mondható a család, amely a kultúraátadására óriási hangsúlyt fektet. A család, mint a generációk közötti áthagyományozás színtere, különös szerepet tölt be a zsidóság kultúrtörténetében. A zsidó család egy rendkívül összetartó és szilárd közösség, alapja természetesen a vallás, az ősi tizenkét törzs szakrális szövetsége. Ezt a szövetséget a zsidóság hányattatott sorsa újra és újra megerősítette, az újrakezdés és megújulás ismétlődő elemként jelenik meg történelmükben. De hogyan sikerült újjászervezni ezt a vallást, népet és kultúrát annak ellenére, hogy a náci Németország kísérletet tett a szisztematikus kiirtására? A kulcs talán a család megbonthatatlan egységében rejlik. A II. világháború után, egzisztenciálisan teljesen kiszolgáltatva, megfosztva szakrális központjaiktól, a zsidóságnak az életben maradt családtagokkal ápolt szoros kötelék és a közösen gyakorolt vallás biztosította a túlélést. A zsinagógák és országuk lerombolása után, a nyilvános és közösségi összejövetelek

ELMÉLETILEG

megszűnésével, ebben a kritikus időszakban a vallási tanulmányok, nevelési gyakorlatok és a szövetség megújítása is a család szintjén történt. A holokauszt egy nagyon fontos igazodási pont a modern és posztmodern kor elhatárolásában. Pásztor János, református lelkész a következőképpen fogalmaz: „Auschwitz ténye önmagáért beszél, pusztta ténye cáfolata a modern haladáseszmenyeknek. Ennek helyébe lép a posztmodern, aminek jellemzője a bizalmatlanság és a bizonytalanság.” (Pásztor, 2000: 259)

Posztmodernkor – A digitális térben zajló kulturális örökség átadás

Az emberek, kiváltképpen a gyermekek szocializációs folyamatára egyre nagyobb hatást gyakorol a tömegkommunikáció. A modern korban a legtöbb felmerülő szükséglet elsődleges kielégítésére a korabeli ember a háztartásokban fellelhető könyveket választotta. „Nem volt szükség személyes találkozásra ahhoz, hogy hasonló módon gondolkozzunk a világról, elég volt ugyanazt olvasni hozzá.” (Andok, 2015: 114) A 18-19. században a polgárságnak számos új igénye jelenik meg, pl.: információörögzítés, - tárolás és - továbbítás, valamint a technológia fejlődése is jelentősen felgyorsul. „A modernizálódó és rétegződő társadalomban a média valóságos csoportos együttléte helyettesítő funkcionális elem, mert már lehetetlenné vált, hogy „mindenki egyszerre jelen legyen” egy találkozón.” (Alexander, 2007: 150) A kollektív élettől való eltávolodás eredményeként (a történelem során először) az ember a romantikus kapcsolatokat és a média felé fordul annak érdekében, hogy enyhítsen egzisztenciális magányán.

A mai gyermekek olyan családokban születnek és nőnek fel, ahol a televízió folyamatos háttérzajként funkcionál. Ezenfelül a fiatalok zsebében, kezében egészen korai koruktól kezdve ott van egy olyan eszköz, ami a nap 24 órájában rendelkezésükre áll, és arra használhatják, amire csak akarják. A hazai okostelefon kutatások közül az egyik legfrissebb, az *eNET* felmérése szerint az okostelefon és internet használatának terjedése töretlen, amely növekedés összhangban áll az uralkodó digitalizációs trendekkel. „Legaktívabb használat a 30 év alattiak és a tanulók körében mutatkozik: ma már eléri a 100%-ot az internet- és okostelefonhasználók aránya e korcsoportban” (Hack-Handa, 2022).

George Gerbner a generációk közötti történetek átadásának megváltozását a saját kultivációs elméletének keretein belül elemzi. Úgy gondolja, a média okozza a közösségek változatos történeteinek haldoklását. A TV-ből áradó információt már nem a családtól, szomszédától, közeli ismerősöktől, tanároktól, vallási vezetőktől kapjuk, hanem idegenektől. A probléma szerinte az, hogy nem a saját kultúránkból érkeznek az üzenetek, és általában kereskedelmi jellegűek. Arra a következtetésre jut, hogy történeteink globalizálódnak és ezáltal sematikussá is válnak. Ismétlődő formulákra épülnek és ugyanaz a mozgatórugója az összesnek, el akarnak nekünk adni valamit. Ezen tartalmak a hatalmi viszonyrendszert tükrözik vissza és szilárdítják meg egyszerre. A kultúra teljesen kontrollált és sokszínűsége csupán csak illúzió (Gerbner, 2002). Herbert Marcuse, a modern médiakutatás egyik neomarxista követője szerint, ennek következményeként, egyszemélyes emberekké sorvadunk. Ez persze jót tesz a

fennálló rendszer logikájának, hiszen kevesebbet művelődünk, érintkezünk művészetekkel, olvasunk, és nem gondolkozunk el azon, hogy ki és mi korlátoz bennünket. Ez választ el attól, hogy saját autonómiánkból érdemben reflektáljunk a világra. Ki vagyok én? Mi az én dolgom? Ahelyett, hogy ezekről a kérdésekről elmélkednénk, önmagunkkal találkoznánk, a reklámok hatására az anyagai javak megszerzése válik fontossá. Nem válaszoljuk meg életünk nagy kérdéseit, így emberi komplexitásunk megszűnik (Marcuse, 1990).

A kulturális teoretikus *Stuart Hall* szerint a posztmodern kor a szubjektum átalakítása során kivonja azokat a kapaszkodókat, amelyek a modernitásban kulturális rögzítettséget, biztos sarokpontokat jelentettek az identitás kialakításában, továbbá a globalizáció elidegenít azoktól a kulturális elemektől, amelyek hagyományosan meghatározták az egyén szociális kötődéseit, a család, a kisebb csoportok és a nemzet szintjén egyaránt (Hall, 1997). Míg korábban az egyén számára a család jelentette az emocionális központot és látta el a kontrol szerepét, addig az új társadalmi rendszerünkben a média tölti be ezt a szerepet – állítja Sherry Turkle, a *Reclaiming Conversation* kötet szerzőnője (Turkle, 2015).

Ugyan a gyermekeket az első szociális hatások még mindig a családban érik, de mi történik akkor, ha már a szülők is széttöredezett identitásokból alakították ki saját személyiségüket, és a gyermekük szubjektuma is ezt képezi le? Ady posztmodern olvasata, a „*minden Egész eltörött*”, úgy hangzik, hogy a kerek, elejétől a végéig tartó történetek már a múlté. De vajon meddig mehetünk el a történetlenségben, ha élményeink megosztására ösztönösen vágyunk? Ugyanis ha mindenki saját maga hozza létre, saját logikája alapján, a saját történetét, ki lesz, aki értelmezze azt?

Olga Tokarczuk lengyel író, 2019-ben az irodalmi Nobel-díj átvétele alkalmából mondott beszédében ezen problémára reflektál. „Évszázadokig élt az a vélekedés, hogy minél többet tud egy ember a világról, azaz a tényekről és azok összefüggéseiről, annál boldogabb, egészségesebb és gazdagabb lesz, és ha sok ember válik műveltté, akkor az egész társadalom jobbá válik. Annyi párhuzamos, szubjektív narratíva érkezik most már az emberek felé, hogy kiveszőben van az univerzális látásmód, nincsenek közös metaforák, mítoszok, mesék, amelyeknek ismeretei érthetővé tették eddig a történeteket. Nincsenek érvényes hivatkozási pontok, példák, amelyek ugyanazt jelentik mindenkinek. Az élet események sorozatából áll össze, és ha ezeket az eseményeket nem lehet érvényesen elmesélni, akkor azokat megérteni sem lehet.” (idézi Magyar, 2019)

Szűts Zoltán a világháló korának sajátosságait vizsgálva rámutat arra a fontos tényre is, hogy az online térben „egyik pillanatról a másikra szögellentétes felfogású szövegek között találhatjuk magunkat, és a teljes átjárhatóságból kifolyólag képtelenek vagyunk egy eszmerendszernek alávetni magunkat.” (Szűts, 2011: 66) Többek között ezért kiemelkedően fontos legalább a közoktatásban közösen elsajátított történeteket ajándékozni a jövő generációja számára. Az irodalom által felismerhető közös viszonyítási pontok, meglévő poétikai eszközeink és kohéziós elemek megismerésére szentelni az időt (Szűts, 2021, illetve 2014). Kúspér Judit szavait idézve: „A fiatalok nem attól lesznek műveltebbek, ha megismerik *Berzsenyi* vagy *Kazinczy* nevét és néhány versét, hiszen ezen ismeretekhez ritkán kapcsolódik

¹ A teljes beszéd angol fordítása itt olvasható: <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-english.pdf>

ELMÉLETILEG

revelatív élmény, nagy felismerés vagy éppen katartikus befogadás. [...] Az irodalomoktatás célja (különösen az első nyolc osztályban) a világ allegorikus és szimbolikus megismerésének felismer(tet)ése, [...] a narratívák sokféleségének dekódolása lehetne.” (Kusper, 2019: 11)

A megváltozott, kibővülő tanári szerep fontos eleme az online térbe átkerülő kulturális örökség átadása, amely során a pedagógusnak még mindig vezetnie kellene a diákokat és nem felzárkózni hozzájuk. „Európa számos országában – többek között hazánkban is – fontos kérdés, hogy milyen médiahasználati és médiaismereti különbségek rejtőznek a nemzedékek között. Így áll elő az a sajátos helyzet, hogy a hagyományos iskolarendszerben hivatalosan a médiahasználati kompetenciákkal alacsonyabb fokon bíró generáció (a tanárok) hivatottak tanítani a náluk magasabb fokú médiahasználati kompetenciákkal bírót (a tanulókat).” (Bokor, 2015: 202)

Újrastrukturálódó, átdigitalizált világunk újfajta nevelési-oktatási tevékenységekkel bővülő iskolát hoz létre, melyben a nevelési célok és a tanulási- tanítási folyamatok is megváltoznak. A diákokat fel kell készíteni a 21. század kihívásaira, amely a posztmodern kori befogadótól különböző információfeldolgozási stratégiák ismeretét és informatikai tájékozottságot is elvár. Az átalakult olvasási szokásokat kielégítő és az oktatási intézményekben megvalósítható IKT eszközökkel történő tanítás, a mediatizált szöveget értő és tudatosan használó diákok nevelése rendkívül összetett, bonyolult feladat. Azonban az újfajta tudásátadás nem alakul ki csupán a platform megváltoztatásával. Új digitális kihívásokkal kell szembenéznünk, és olyan megoldásokat kell találnunk, amelyek hosszú távra szólnak, hiszen mindannyiunk érdeke, hogy az iskola világa meg tudjon felelni a 21. század elvárásainak. Bár a 2010-es évektől valóban érzékelhetővé vált az oktatási rendszerünk „modernizálása” és az információs műveltség fejlesztésének szándéka – a Nemzeti alaptanterv is kiegészült az Európai Unió által javasolt digitális kompetenciákkal –, azonban a technológiai akadályok problémáját áthidaló, valós megoldások még a mai napig váratnak magukra. Nem meglepő módon az elmúlt évek drasztikus változásai, a tantermen kívüli digitális munkarend kivitelezése felszínre hozták az újmédia és a pedagógiai módszerek összehangolásának hiányait. Szembe kellett néznünk a szűkös módszertani útmutatásokkal, a pedagógusok és tanulók IKT-eszközökkel való változó minőségű ellátottságával és a szükséges technikai készségek birtoklásának hiányosságaival.

Összegzés

A digitalizáció tehát markánsan jelen van életünkben, annak minden negatív és pozitív aspektusaival együtt. Az újfajta kommunikációs struktúrák, az újmédia eszközei hatással vannak a tanulási folyamatokra, módszerekre és a 21. századi iskola egész életére. Ebből kifolyólag a mai oktatáskutatók egy csoportja úgy gondolja, hogy az iskolában tanított, a szellemi kulturális örökség részét képező, kánont le kell redukálni és a diákoknak sokkal inkább a gyakorlati életben használt, problémamegoldó képességeit és a digitális szövegértés-szövegalkotás kompetenciáit kell fejleszteni. Azonban valóban az segíti leginkább a diákok hatékony érvényesülését, ha az újfajta információfeldolgozási stratégiák tanítása kerül előtérbe, háttérbe szorítva ezzel a különböző tantárgyak tanításának értékközvetítő funkcióját? Átvihető-e, illetve át kell-e vinni megszokott kánonjainkat az online térbe? Sikeresen újjáépítettük falvainkat digitális térben, azonban a személyes érintkezés hiánya

ELMÉLETILEG

és az állandó online jelenlét döntő változásokat eredményezett. Korábban minden emberi konfliktusról és együttlétről tudtak az egy közösségben élő emberek, és a népi kultúra keretein belül reflektáltak is rá. Ma senki sem tudja, hogy ténylegesen mi történik mások életében. Ez az izoláció és fizikai magány azonban megterheli a többezer éves kollektív élethez szokott ember tudatát. Lelki és mentális szükségleteink nem feltétlenül alakulnak a társadalmi szerkezet átrendeződésével.

„Egy szekularizált, a racionalitás keretei által lezárt, véges világban azonban többnyire nem kapunk egységes, szent és sérthetetlen választ életünk célját és értelmét illetően. Korunk és hétköznapjaink feszültsége, figyelmen kívül nem hagyható módon, véleményem szerint abból ered, hogy saját tapasztalataink és belátásunk alapján kell választ találnunk bizonyos kérdésekre, „az emberi szenvedés nyomasztó terhére – a betegségekre, a rokkantságra, a gyászra, az öregedésre és a halálra”, amelyekre az általános felfogás szerint „minden kornak megvolt a maga elképzelhető válasza” (Anderson, 2006: 24)

Irodalom

- Alexander, J. (2007). A tömegmédiá rendszerszemlélete történelmi és összehasonlító nézőpontból. In: Angelusz, R., Tardos, R., Terestyéni, T. (szerk.): *Média– Nyilvánosság– Közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó. 150.
- Anderson, B. (2006). *Elképzelt közösségek*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 24.
- Andok, M. (2015). Médiahatások. In: Aczél, P. (szerk.): *Műveljük a médiát!*, Budapest, Wolters Kluwer Kft. 114.
- Bognár, B. (2015). A könyvnyomtatás és a nyilvánosság szerepe a modern társadalom kialakulásában. *Replika*. 95. 6. sz., 22.
- Bokor, T. (2015). Médiaértés. In: Aczél, P. (szerk.): *Műveljük a médiát!*, Budapest, Wolters Kluwer Kft. 202.
- Gerbner, G. (2002). *A média rejtett üzenete*. Budapest, Osiris kiadó.
- Gloviczki, Z. (2015). *Bevezetés a pedagógiába*. Budapest- Piliscsaba, PPKE – BTK. 85.
- Hack-Handa, T. (2022). *A plafont súrolja a hazai okostelefon- használat*. Letöltés: <https://enet.hu/a-plafont-surolja-a-hazai-okostelefon-hasznalat/> (2023. 01. 07.)
- Hall, S. (1997). A kulturális identitásról. In: Feischmidt, M. (szerk.): *Multikulturalizmus*, Budapest, Osiris Kiadó. 60-85.
- Kusper, J. (2019). Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban. In: Kusper, J. (szerk.): *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Litterarum*, Eger, Eszterházy Károly Egyetem. 11.
- Magyari, P. (2019. 12. 08). A 21. század uralkodó műfaja már a filmsorozat - mondta az irodalmi Nobel-díj átvételekor Tokarczuk. 444. Letöltés: <https://444.hu/2019/12/08/a-21-szazad-uralkodo-mufaja-mar-a-filmsorozat-mondta-az-irodalmi-nobel-dij-atvetelekor-tokarczuk> (2023. 01. 08.)
- Marcuse, H. (1990). *Az Egydimenziós ember*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Monok, I. (2005). A kulturális örökség közvagyon? In: György, P., Kiss, B., Monok, I. (szerk.): *Kulturális örökség - társadalmi képzelet*, Budapest, OSZK-Akadémiai Kiadó, 10.

ELMÉLETILEG

- Pásztor, J. (2000). A posztmodern állapot, *Református Szemle*, 2000, 93. 4.-5. sz, 259.
- Szűts, Z. (2011). Torlódott galaxisok. *Egyenlítő*. 7-8. sz. 60 – 66.
- Szűts, Z. (2012). An Iconic Turn in Art History - The Quest for Realistic and 3D visual Representation on the World Wide Web. In: Benedek, A., Nyíri, K. (szerk.): *The Iconic Turn in Education (Visual Learning)*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 59-66.
- Szűts, Z. (2014). *Szellem a gépben: Hálózati irodalomtudomány*. Budapest, Kossuth Kiadó
- Turkle, Sherry (2015): *Reclaiming Conversation. The Power of Talk in a Digital Age*. Penguin Press, New York.
- Wessely Anna (2005): A kulturális örökség fogalmának változásai. In: György Péter, Kiss Barbara, Monok István(szerk.): *Kulturális örökség- társadalmi képzelet*, OSZK-Akadémiai Kiadó, 19-20